

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 2 • NR 13 • 1966

Hvad er et våben?
eller hvordan er vores forhold til heraldikken?
Af Knud Prange

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldininen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Hvad er et våben? eller hvordan er vores forhold til heraldikken?

Af Knud Prange

DET allerførste hefte, der blev udsendt af Heraldisk Tidsskrift, fremlagde Arvid Berghman nogle tanker om problemet: Hvad er et våben¹⁾. Den lille, men interessante afhandling munder ud i følgende definition: »Ett vapen är en idé, utformad i bild i kontrasterande tinkturer efter vissa regler baserade på den medeltida krigarens utrustning och representerande sin ägare genom ärfthlighet eller på annat sätt med viss stabilitet«.

Berghman skriver selv, at han ikke gør krav på at have løst spørgsmålet definitivt, men meningen med artiklen var at fremkalde en diskussion »och därigenom bidraga att utreda begreppen«. Denne opfordring til debat blev taget op året efter af Hans Krag — også i Heraldisk Tidsskrift²⁾. Krag indleder med at citere Berghmans definition og fortsætter så: »Det finnes intet her som jeg vil bestride, og knapt noget i Berghmans øvrige anførsler som jeg vil avvike synderlig fra, bortsett fra det ene, at spørgsmålet i det vesentlige skulle være uttømt med den citerte definisjon«. Krag går derefter »litt mer utførlig til verks« og opstiller en række sondringer: det virkelige våben overfor det afbildede våben, det førte overfor det meddelte, det private overfor det offentlige og endelig våbenet som død kopi i modsætning til våbenet i levende kunstnerisk fremstilling. Resultatet af disse sondringer bliver: »at en definisjon i et nøtteskal av hvad et våben er, ikke lar sig gi. Man står her overfor en gjenstand med en århundrer gammel

og meget varieret historie, hvorfor den til enhver tid må sees på baggrunn av den omgivende virkelighet«.

Nogle få måneder efter at Krag's afhandling forelå trykt, døde Arvid Berghman, og ingen anden har siden ladet sig friste til at deltage i drøftelsen. Måske har man ment, at det ville blive vanskeligt at fremføre nye fornuftige betragtninger, og det kan der nok være nogen rimelighed i, da der her i hvert fald er blevet fremført to karakteristiske opfattelser. De to debattører har ikke blot forskellige synspunkter, når det gælder spørgsmålet om man i det hele taget kan opstille en definition af, hvad et våben er, men de er nok også udtryk for to forskellige retninger, eller skoler om man vil. Hans Krag nævner et sted tre heraldiske skoler: den historiske, den juridiske og den romantiske, og mon man griber meget fejl, hvis man tager Berghmans synspunkter som udtryk for den juridiske — eller i dette tilfælde snarere systematiske — skole og Krag's som udtryk for den historiske? Når den tredje skole ikke har deltaget i debatten, skyldes det sikkert, at romantikerne ikke er særligt interesserede i definitioner. Om der er en sammenhæng mellem dette og den kendsgerning, at ingen dansker hidtil har løftet sin røst, skal jeg lade være usagt! Sikkert er imidlertid, at danske historikere ofte udviser en måske overraskende tilbageholdenhed når der er tale om problemer, der er mere eller mindre filosofiske i deres art.

Man skulle nu vente, at de betragt-

ninger jeg kan fremføre i sagen ud-
sprang af et romantisk syn på forhold-
dene. Det er så langt fra at være til-
fældet. Jeg deler næsten fuldt ud
Krag's synspunkter, og der er — for at
citere ham selv — »knap noget . . .
som jeg vil avvike synderlig fra«. Kun
kan jeg ikke være helt enig med Krag,
når han skriver, at han intet vil be-
stride i Berghmans definition. Det er
på dette punkt jeg — uden at frem-
føre synderligt nyt — måske kan stille
spillet brikker op på en ny måde. Det
fører sikkert ikke til større klarhed
over hvad et våben er, men det kan
muligvis belyse, hvordan vores forhold
til heraldikken er. Det skulle glæde
mig, om bolden dermed var givet op
til en videreførelse af diskussionen.
Det er gavnligt, om man med mellem-
rum tænker lidt over fagets grund-
problemer.

*

Udgangspunktet må blive Bergh-
mans definition. Den er vel gennem-
tænkt, den er rimelig og forekommer
rent umiddelbart at stemme godt med
den almindelige opfattelse af, hvad et
våben er. Tilmed er den — hvad langt-
fra gælder alle definitioner — ganske
nyttig i visse forbindelser. Alligevel er
jeg ikke helt glad for denne defini-
tion. De indvendinger jeg i det føl-
gende skal komme med kan måske
synes formalistiske, men jeg tror man
gennem en minutiøs granskning af
Berghmans synspunkt kan afdække
noget principielt.

Våbenet — hedder det — er først og
fremmest en »bildidé«, tankeindhol-
det er det væsentlige, ikke den ud-
formning, det har fået. Ordet tanke-
indhold får måske læseren til at fore-
stille sig noget i retning af våbensym-
bolik, men det er øjensynlig ikke
Berghmans mening. Som forklarende
eksempel berettes det, hvorledes et

medlem af slægten Beck-Friis, ved sy-
net af en bestemt afbildning af sin
slægts våben, erklærede at våbenet var
fejlagtigt, for slægten havde aldrig ført
en lilje af den type. Hvilken stil en
fransk lilje har, skriver Berghman, er
uden betydning for våbenets gyldig-
hed, så længe den blot er en fransk
lilje. I dette tilfælde er våbenets billed-
idé, dets tankeindhold, altså en fransk
lilje.

Der kan nok ikke opstå stor uenig-
hed herom, men på den anden side
er våbenet oprindeligt et kendemærke,
et tegn der tjener til at identificere
en person. Sæt nu at våbenmærket
bliver gengivet på en måde eller i en
stil, der forandrer dets udseende, så
den våbenførende selv ikke kan eller
vil genkende og godtage det? I det
tilfælde kan man næppe sige, at stilen
er uden betydning for våbenets gyl-
dighed. Krag kommer ind på det sam-
me spørgsmål, idet han sonderer mel-
lem det førte våben, d. v. s. det våben
ejerer selv bruger eller anvender for
eksempel i krig eller på et signet, og
så det meddelte våben. Overføres dette
på det nys nævnte eksempel vil det
sige, at det våben, som slægten anså
for fejlagtigt, er det meddelte våben,
modsat det våben, som slægten ved
at føre, giver gyldighed. Stilen er altså
kun uden betydning for så vidt angår
våbenets heraldiske gyldighed, og Krag
hævder, at fuld gyldighed får våben-
fremstillingen først, når den er god-
taget og taget i brug af en, som er
berettiget til at føre våbenet.

Nu kan man måske hævde, at dette
er pindehuggeri og at man altid vil
kunne genkende en heraldisk lilje en-
ten den nu gengives i gotisk, romansk
eller renaissance klædebon. I de tre
fortrinlige eksempler Krag gengiver af
slægten Ranekes våben, vil man heller
ikke have vanskelighed ved at gen-

kende slægtens fugl, men vender man sig fra markens liljer og himlens fugle voxer vanskelighederne unægtelig.

Lad os forestille os en middelalder-slægt, der fører et skib i sit våben. Oprindeligt viser gengivelserne et nok så enkelt fartøj, men efterhånden som skibsbygningskunsten raffineres og udvikles, »moderniserer« slægten sit våben, skibet får for eksempel flere master og udstyres med kanoner — det afgørende er jo tankeindholdet og ikke den udformning det har fået. I 1800-tallet forsynes skibet med skorstene, og en moderne udgave af våbenet viser noget i retning af »Carola« eller en af de mange prinsesse-både. Men slægten fører stadig et skib i sit våben. Heraldikeren vil formentlig ikke være begejstret over en sådan udvikling, og vil man undgå at revidere sin definition af et våben, kan man indvende, at et tilfælde som det skildrede er uheraldisk. Begrundelsen må så være, at det moderniserede skib stilmæssigt (men vel ikke heraldisk?) set er i uoverensstemmelse med sine omgivelser, først og fremmest hjelmen, som hører middelalderen eller renaissanceen til.

Heller ikke dét kan dog klare sagen. Længe efter at den yngste heraldiske hjelm var gået ud af aktiv krigstjeneste, er der blevet adlet slægter, der i skjoldet har sat samtidens skibe. Men disse våbener kaldes ikke uheraldiske, og dog kan der være en forskel i skibets og hjelmens »stil« på 100 til 200 år. Det er vanskeligt at komme ud over dette kronologiske problem. Man kunne måske gøre det ved at lade de gamle tønde-, stik- og trallehjelme afløse af moderne stålhelme og gasmasker. Jeg har nok set eksempler herpå, men jeg tror de fleste heraldikere vil være enige om, at tanken ikke er taltalende.

Til syvende og sidst har problemet sin rod i det ejendommelige forhold, at heraldikken har overlevet sig selv — på sin vis. Men også kun på sin vis, for vanskeligheden er netop, at heraldikken er sprællevende adskillige hundrede år efter at den burde være død, nemlig dengang skjold og hjelm op-hørte med at være virkelige krigsvåben. Man må nok se i øjnene, at i dag er skjoldet en i og for sig vilkårlig ramme om skjoldmærket. Berghman gør opmærksom på, at det ikke er nødvendigt, at disse mærker er anbragt i et skjold: »De tre stiliserede kronorna på den svenska rikstelefonskatalogen äro Sveriges riksvapen, fast de äro helt fristående«. Heller ikke her slipper man dog for undtagelser. Den fremragende danske adelshistoriker Thiset har så rigtigt gjort opmærksom på, at et skjold der er delt af sølv og rødt er slægten Rantzaus våben, men et plankeværk, der er delt af sølv og rødt er og bliver et plankeværk³).

I konsekvens af denne opfattelse af skjoldets rolle og funktion i moderne våbener, må man betragte hjelmen som et fundament for hjelmtegnet. I modsat fald må man enten acceptere helt moderne former for helme eller stædigt holde fast ved fortidens udformning af skjold og hjelm, og i dette tilfælde kommer man i strid med Berghmans princip at stilen — udformningen af våbenet — er uden betydning. Dette er vilkårene — som sagsens Gunner sagde — og ingen af dem er gode.

Af ovenstående kan man nok drage forskellige konklusioner, men jeg vil først og fremmest mene, at betragtningerne viser, at heraldikere ikke må forfalde til principrytteri. Det er rigtigt at betone våbenets karakter af billedidé, men man må endelig være sig for at tage mere håndfast på sagen

end man gjorde dengang våbenet brugtes på slagmarken og turneringspladsen. Man kan til tider have en lidt forstemmende anelse om, at fortiden har taget lettere og mere humoristisk på de heraldiske problemer end vi. Tanken om billedidéen er endvidere i høj grad en sandhed med modifikation, nemlig på den måde, at man har ændret, delt og sammenstykket idéer.

Det er en almindelig opfattelse, at slægtsvåbenerne stort set ikke er blevet ændret middelalderen igennem, og at våbenerne kun blev nedarvet gennem mænd. To personer med samme slægtsnavn, men med forskelligt våben regner man for at høre til to forskellige slægter, og Thiset har endda skrevet: »Man vil være tilbøjelig til at formode en fælles oprindelse for alle de slægter, som føre éns våbenmærke, selv om slægtskabsforbindelsen ikke direkte lader sig påvise«⁴).

Denne opfattelse er nok rigtig i det store og hele, men undtagelserne er ikke helt få. Alene det at man inden for samme slægt kan bryde — brisere — et våben er dog en tydelig ændring af mærkets karakter eller billedidé. Lad være at man ændrer våbenet for uægteskabelige linjer, for eksempel således, at Valdemarernes tre leoparder i et hjertestrøet skjold bliver til Sappiættens fem eller otte hjertes. Her er der sket et brud i slægten, og så kan det være rimeligt, at der også er et brud i våbenføringen. Men det er jo også kendt, at en sidelinje af kongeslægten ændrede de oprindelige tre leoparder til to, og en sidelinje af denne sidelinje førte endda kun én leopard i skjoldet. Her er billedidéen til en vis grad — nemlig med hensyn til våbendyrenes antal — blevet underordnet en anden idé, nemlig at markere slægtslinjerne ved brisering. I

visse lande, først og fremmest Skotland, må denne fremgangsmåde siges at være reglen.

Fra middelalderen kender man også eksempler på kombinationer af våbener. De sønderjyske hertuger Valdemar og Erik førte i henholdsvis 1286 og 1309 delte våbener, hvis første felt indeholdt to halve leoparder, altså halvdelen af deres fædrene våben, og hvis andet felt indeholdt deres mødrene våben, henholdsvis Rygens og Sachsens mærke⁵). Også her er der dog tale om en gren af kongeslægten, så man kan måske afvise disse eksempler som noget ganske specielt. Tilsvarende eksempler synes dog at forekomme i den danske adel. Således kan der nok påvises kombinationer af denne art indenfor Hvide-ætten, og en endnu bevaret seglstampe vidner om en ændring af slægten Snubbes våben⁶).

Det er ligeledes kendt, at antallet af delinger og tværdelinger i et våben kan variere indenfor samme slægt. Galen-ætten (en linje af Skjalm Hvides efterkommere) førte i reglen et *fem gange tværdelt* skjold, men Johannes Nielsens våben fra 1313 viser *tre bjælker*, det samme våben førte Jakob Sunesen af Møn i 1225 — det er det ældste af de segl vi med sikkerhed kender fra slægten — og hans brodersøn, marsken Johannes Ebbesen, synes endda i 1224 at have ført *tre skråbjælker*⁷). Fra denne slægt nedstammer på mandslinjen den danske slægt Bielke, hvis skjold viser *to bjælker*. Noget tilsvarende gælder for Bille-ættens bekendte våben; *delt, og tre gange tværdelt*. Således føres det allerede i 1350 af Esbern Nielsen Bille og 1356 af hans broder Jon Nielsen. Den sidstnævnte havde imidlertid i 1370 fået et nyt segl, hvor våbenet var *delt og fire gange tværdelt*, og hans farbroder, Bent Bille, havde i

1316 ført et skjold der var delt og fem gange tværdelt⁸⁾). Mange lignende eksempler kunne nævnes, og det vil næppe være muligt at afvise dem alle som fejltagelser fra signetstikkernes side. Tvært imod kan man mene, at dér hvor der er tale om vitterlige og grove fejlgraveringer, som alligevel er blevet benyttede, har vi vidnesbyrd om, at våbenets billedidé har haft en svindende betydning for slægten.

Man kan i disse tilfælde tale om, at et våben »degenererer«, og et sådant eksempel på våbenændring er påvist af Troels Dahlerup i den skarp-sindige afhandling: Om de såkaldte Kongstedlund-Bruner⁹⁾. Oprindeligt har slægten ført to vædderhorn, vist på en svagt antydte vædderpande, men siden varierer det: et oxehoved, eventuelt i et delt skjold, et vædderhoved, et delt vædderhoved og et delt skjold med to agern eller blade. Om disse forhold skriver forfatteren: »Om den senmiddelalderlige lavadel har haft sans for heraldik, skal jeg lade være usagt. Men det forekommer mig sandsynligt at henlægge skiftet af skjoldmærke netop til årene omkring reformationen, hvor slægten var godt på vej ud af adelens rækker og derfor næppe har bekymret sig om sådanne finesser. Da så de to brødre Hans og Niels hver for sig genoprettede positionen, har de øjensynligt ikke helt haft rede på slægtens nøjagtige våben, hvilket medfører variationerne.«

Forfalds heraldik kan man sige, og dermed forklares — eller bortforklares — fænomenet. Sagen er imidlertid, at vi kun kan karakterisere fænomener af denne art som forfald, fordi vi går ud fra, at våbenet burde føres uforandret indenfor samme slægt. Men denne antagelse er jo ikke noget vi får foræret som en åbenbaring. Den skulle gerne bygge på vor iagttagelse af for-

tidens brug af våbenerne, og hertil hører også — for eksempel de Brunske våbenvarianter. Det er let nok at opretholde reglerne, hvis vi hele tiden støder alle afvigelserne til side, men hvis disse afvigelser blot har en vis hyppighed, kan vi ikke vedblive at holde dem udenfor den »rigtige« heraldik. I stedet må man så tage reglerne op til revision.

Det er nemlig heller ikke i alle tilfælde sådan, at variationer i våbenføringen kan kædes sammen med en nedgang i slægtens sociale stilling. I nyere tid har slægten Rodsteen ført fire trappevis stillede mursten, men oprindeligt førte den tre skråtstillede ruder eller rektangler skråt fra højre. Denne ændring lyder ikke af stort, men seglene viser at våbenet er undergået en temmelig stor ændring, billedidéen har skiftet karakter. For Rodsteen-ættens vedkommende skyldes ændringen i våbenet ikke en social nedgang, den foregår tværtimod samtidig med at slægten tilkæmper sig en mere fremskudt position. Se illustrationerne til Troels Dahlerups afhandling i Heraldisk Tidsskrift bind 2 nr. 12, side 65 ff, hvor der iøvrigt er flere eksempler på våbener, som gennemgår betydelige forandringer.

Også på dette område leder altså en nærmere betragtning af fortidens våbenføring os til den slutning, at vi skal vogte os for at lade vores syn på tingene binde af mere eller mindre forudfattede meninger. Man må fremdrage hvad fortiden har levnet os af heraldiske kilder, studere dem og derudfra opstille regler og definitioner i så vid en udstrækning det nu lader sig gøre.

*

Så vidt første del af Berghmans definition: »Ett vapen är en idé«. Næste led i definitionen er, at idéen skal

udformes i billede i kontrasterende tinkturer efter visse regler, der er baserede på den middelalderlige krigers udrustning. I sin begrundelse skriver Berghman, at de heraldiske regler aldrig er blevet kodificeret, de er grundet på sædvane og i reglen dikteret af praktiske årsager. Våbenerne er identifikationstegn (igenkänningstecken), derfor blev de anbragt, hvor de kunne ses på størst mulig afstand, først og fremmest på skjoldene. De forenkledes og »belades slutligen med färger, star-ka, lysande, kontrasterande färger; utan färger inga vapen«. Berghman nævner derefter reglen, at farve ikke må lægges på farve eller metal på metal. Jerusalems våben med guld Kors på sølvfelt og den heraldiske skygge i Trazegnies' våben afvises som anomalier »som ej skapa någon regel.«

Disse synspunkter falder ganske i tråd med de almindelige systematiske fremstillinger, men de gælder sandelig ikke uden indskrænkning. Våbenerne var ganske vist oprindeligt »igenkänningstecken« i felt og turnering, men det vedblev de ikke at være. Allerede ret tidligt blev for eksempel rigsvåbener til symboler, hvor herskeren samlede våbenmærker for de riger og lande han regerede over. Man kan blot tænke på Erik af Pommerns og Christoffer af Bayerns stærkt sammensatte våbener. Her var det bestemt ikke afgørende, at de skulle kunne kendes på størst mulig afstand, og har man kunnet kende dem i nogen afstand, skyldes det i hvert fald kun, at de var så uoverskuelige, at de derved skilte sig ud fra de fleste andre våbener. Udviklingen berørte ikke rigsvåbenerne alene, adelen fulgte ofte trop, ikke mindst højadelen. Ved nyadlinger dannedes tit sammensatte våbener, hvor de enkelte felters mærke havde hver sin symbolske betydning. Noget lignende er

tilfældet ved de kommunale våbener, der fastsættes i dag. Ganske vist indskrænker man nu gennemgående mærkernes antal til nogle få, men fyldte med symbolik er de.

Denne drejning i heraldikkens væsen skyldtes, at våbenerne fra at være udendørs foreteelser blev overført til seglene. Her var de stadig kendetegn, idet de repræsenterede den der beseglede, men det var ikke længere nødvendigt, at de skulle kunne kendes på lang afstand. Og man kan tilføje, at det var heller ikke *nødvendigt*, at de havde tinkturer. Den mand der kun brugte sit våben ved besegling kunne i og for sig være ligeglad med hvilke tinkturer våbenet havde, eller om det overhovedet havde nogen. Skikken at angive farver ved skravering stammer nemlig først fra 1600-tallet. Det er givet rigtigt, at de fleste våbener har været forsynet med tinkturer, men det er slet ikke urimeligt at regne med, at nogle af dem aldrig har været tænkt i farver. Vi ved — i hvert fald for Danmarks vedkommende — meget lidt om, hvorvidt middelalderens talrige væbnerslægter har haft anledning til at bruge våbenmærker der var malet på et virkeligt skjold, og i hvert fald taler sandsynligheden for, at adskillige af de bønder, der i middelalderen har ført våben, kun har benyttet dette våben til besegling af dokumenter. Når Berghman derfor hævder: utan färgar inga vapen, må man svare, at vi har mængder af våbener uden farver, i hvert fald uden kendte farver. Kendskabet til adskillige af vore gamle adelsslægters heraldik stammer udelukkende fra segl, vi aner derfor intet om farven på disse våbener, og vi ved strengt taget ikke, om de har haft nogen.

Man skal heller ikke tage alt for tungt på de heraldiske regler om for-

deling af metal og farve, ellers kan man i hvert fald komme ud for svare vanskeligheder. Alene det, at mange våbener som nævnt aldrig har været benyttet som kendetegn på lang afstand, gør, at de praktiske grunde, der ligger bag farvereglerne, taber i betydning eller bliver helt illusoriske. Endelig kunne man jo også forestille sig, at en adelsmand af en eller anden grund har foretrukket at se sit våben delt af to farver, i stedet for af farve og metal, selv om hans skjold så blev mindre tydeligt.

Ja, men er nu ikke farvereglerne overholdt i de våbener vi kender? Gennemgående jo, men dog ikke altid. I detaljer har man ofte set stort på reglerne, undertiden har man ligefrem været nødt til det. Det gælder for eksempel ved dyrs bevæbning, det vil sige tænder, næb, klør, hove, klove og horn. For at bevæbningen kan fremtræde særlig tydeligt og ligesom understreget, har den ofte en anden farve end resten af figuren. Har man nu en sort ørn i sølv felt, kan man enten give bevæbningen en farve, og den kommer derved — i strid med reglerne — til at støde op til farven sort, eller man kan lave den af guld, men så er det galt, at den grænser mod skjoldets sølvbund.

I sådanne tilfælde vil man dog næppe lægge mærke til, at der formelt er sket et brud på farvereglerne. Være er det med skaktavlede figurer. Slægten Panter førte i blå skjold en panter, der var skaktavlet af sølv og rødt. Her kommer rødt og blå til at støde sammen, og det kan ikke nytte at prøve at forsyne våbenet med andre tinkturer, farvereglen bliver uundgåeligt brudt. Det samme gælder alle våbener med skaktavlede figurer. For blot at nævne ét eksempel til kan man tage det skjold, der førtes af slægten

Friis fra Haraldskjær: delt af blå og rødt ved en skråbjælke, der er skaktavlet af sort og sølv. Her vil farven sort endda støde sammen med både den blå og den røde farve. Både for slægterne Friis' og Panters vedkommende drejer det sig om våbener, der stammer fra heraldikkens »gode« tid. Et særligt kompliceret tilfælde er Al-sund Jensens våben fra 1346; det viser et skjold, der er fem gange skrådelt fra højre og hvert andet felt er en-radsaktavlet.¹⁰⁾

Også andre våbentyper indebærer et nødvendigt brud med reglerne. Det gælder således ethvert tilfælde af kryds- eller korslagte figurer, og det gælder når en figur er lagt over en deling. Et segl fra 1358 viser et tværdelt skjold, hvorover der er lagt en plante med to blade¹¹⁾ og våbenet i Jens Kandes segl fra 1320 er skråt firdelt, hvorpå der er lagt en kande.¹²⁾ Flere våbener i denne gruppe indeholder kun heraldiske delinger og figurer, således Uffe Ovesens skjold 1284: skrådelt fra venstre, derover en skråbjælke fra højre, Johannes Bardsen 1285: tværdelt, derover en pæl, og Peder Nielsen 1357: delt, derover en bjælke.¹³⁾ Listen kunne gøres meget længere, jeg har blot draget nogle våbener frem, som hører til blandt de ældste danske, og som trods deres store simpelhed alle strider mod farvereglerne.

Endelig kan der nævnes endnu en gruppe skjolde, som ikke kan bringes i overensstemmelse med reglerne. Det er våbener, som er for eksempel delt eller tværdelt og hvor et af felterne yderligere er forsynet med heraldiske figurer, således slægten Skeels våben: tværdelt, første felt delt af sølv og rødt, andet felt blå. Et sådant våben føres allerede 1284 af Karl Esbern-sen.¹⁴⁾ Også her kunne der nævnes mange eksempler, men lad mig blot

anføre et af vore allerældste våbener, Andreas Palnesons fra 1264: tværdelt, første felt delt af tre sparsnit.¹⁵⁾ Til en lignende type hører Falk-ættens skjold: delt ved et gaffelsnit af sølv, guld og blå. Det kendes allerede fra 1344.¹⁶⁾

I intet af disse tilfælde er våbenerne af en sådan karakter, at de kan opfylde de krav, som de klassiske farve-regler opstiller. Derudover kan der også nævnes eksempler på afvigelser som ikke er nødvendige, men som blot er realiteter. Det er dog vanskeligt at argumentere med disse tilfælde, idet man oftest — og tit med rette — kan hævde, at der er tale om forvanskninger, for eksempel ved at våbener har været genstand for en forkert opmaling eller har ændret farve gennem lysets og luftens påvirkning. Her kan der imidlertid være grund til at nævne et våben der har været afbildet i dette tidsskrift, nemlig monsignore Heims. Den vigtigste figur er her en guld løve i sølv felt. S. T. A. der har givet meddelelsen om våbenet skriver, at påstanden om at metal ikke må lægges på metal »modsiges af talrige våbener allerede i middelalderen; f. eks., indeholder de berømte heraldiske værker Zürcher Wappenrolle fra o. 1335—45, altså fra en af heraldikkens bedste perioder, og Konzilienbuch von Konstanz fra 1483 tilsammen over et halvt hundrede våbener, hvori guld og sølv ligger på eller støder op til hinanden«.¹⁷⁾ Jerusalems guldkors på sølvfelt er åbenbart ikke den anomali, som Berghman ellers mente.

*

Vender vi os nu til tredje og sidste del af definitionen kræves det, at våbenet skal »repræsentera sin ägare genom ärtflighet eller på annat sätt med viss stabilitet«. I begrundelsen herfor hedder det yderligere, at der

først er tale om et virkeligt våben, når det repræsenterer nogen. Denne tanke om våbenernes arvelighed hænger nøje sammen med den almindelige opfattelse af slægtsvåbenernes uforanderlighed, som jeg har behandlet i det foregående. Argumentationen skal ikke gentages, men der kan føjes endnu to momenter til. Hvis den mand, der som den første i sin slægt antager et våben, ikke efterlader sig arvinger, kan man nødvendigvis ikke kræve arvelighed af våbenet, og der kendes flere eksempler på, at en slægt har skiftet våben, således at det først antagne mærke ikke er blevet nedarvet. Slægten Trolle med det bekendte talende våben førte oprindeligt et tredelt skjold (eller muligvis et smalt gaffelkors). Det kendes fra Birger Knutssons segl fra 1367, men allerede sønnen Birger Birgersson havde 1402 trolden i sit våben.¹⁸⁾

Noget lignende gælder for den danske slægtskreds Frost. I det segl, som marsken Anders Frost benyttede i 1362, ses et tværdelt skjold, men hans fader Esge Frost førte 1331 et våben med tre roser. I dette tilfælde er sagen endda mere kompliceret end som så, idet den nævnte Anders Frost i 1360 førte tre roser i skjoldet. Samme mand har altså benyttet to vidt forskellige våbener, og det har jo sin interesse, når man vil kræve, at våbenet skal repræsentere sin ejer med en vis stabilitet. Fænomenet går iøvrigt igen i en anden gren af Frost-ætten, og Thiset må med undren konstatere, »at en fyldestgørende forklaring savnes ganske«.¹⁹⁾ Forholdet er iøvrigt ikke ganske enestående. Jeg håber at kunne behandle det i anden forbindelse og skal derfor indskrænke mig til at nævne, at P. B. Grandjean har tre eksempler på svenske riddere, der hver har benyttet to helt forskellige våbe-

ner. I tid strækker eksemplerne sig fra 1292 til 1321, og forskellen i de benyttede våbener illustreres af, at den ene af de tre fører dels et tværdelt skjold, dels et våben med en båd.²⁰⁾

Det værste ved kravet om, at våbenet skal repræsentere nogen og gøre det med en vis stabilitet er næsten, at man bliver i tvivl om, hvad man skal stille op med et våben, der enten er helt ukendt eller hvis ejer er det. Spørgsmålet om stabilitet bliver her umuligt at besvare, og man kan også tvivle på, om man står overfor et »virkeligt« våben eller et fantasivåben.

I Vor Frue kirke i Aarhus findes på korets østlige væg malet et våben, der vel stammer fra første halvdel af 1300-tallet. Over det står malet *Svend Felding*. Rent umiddelbart vil man så mene, at man her står overfor et våben, der har været ført af en mand, hvis navn man ellers ikke kender fra tidens skriftlige kilder. Nu kender man imidlertid navnet Svend Felding fra flere senere folkeviser, hvor han er en drabelig sagnhelt, der iøvrigt også kendes i forskellige fantasifulde overleveringer, især fra Østjylland. Med denne viden in mente fristes man til at drage den slutning, at våbenet er et fantasivåben ganske på linje med de våbener man i middelalderen konstruerede for bl. a. »de ni helte«, herunder for eksempel Alexander den Store, Caesar, Josva og David.²¹⁾ Skjoldet fra Vor Frue i Aarhus viser imidlertid ikke noget ukendt våben, det er nemlig en stormstige, ganske som den slægten Fasti førte, i hvert fald fra 1361. Nogen Svend Felding kan man ikke finde i slægtens stamtavle, men der er forskellige grunde — navnemæssige og godshistoriske — som tyder på en slægtsskabsforbindelse mellem Fasti'erne og en jysk stormandsæt,

hvis måske ypperste medlem var ærkebisp Asser. Dennes fader var hirdmanden Svend Thrugotsen, som Suhm i sin Danmarks-historie fra slutningen af 1700-tallet identificerer med helten Svend Felding!²²⁾

Hvordan skal man nu vurdere vort stormstige-våben fra Aarhus? Er det et fantasivåben for sagnhelten Svend Felding, eller for Svend Thrugotsen, som levede i 1000-tallet — altså i førheraldisk tid — eller er det et virkeligt våben for et medlem af Fastiætten eller for en af Thrugotsønnernes efterkommere? På det foreliggende grundlag kan man ikke afgøre, om det repræsenterer nogen, men i betragtning af sagens øvrige omstændigheder er det nok uforsvarligt at sige, at det ikke er noget rigtigt våben.

*

Det vil måske nu være på tide at drage visse hovedlinjer ud af de mange detaljer. Berghman krævede i sin definition, at våbenet skal være en billedidé, det skal udformes efter visse regler, og det skal repræsentere sin ejer med i hvert fald en vis stabilitet. Den måske noget nærsynede betragtning af definitionens tre led har imidlertid åbenbart en temmelig lang række undtagelser. Det er givetvis rigtigt at en meget stor mængde våbener kan opfylde de tre Berghmanske krav, ja for visse perioders vedkommende gælder det vel næsten alle våbenerne, men der er adskillige, der strider mod et eller flere af kravene. Antallet er for stort til, at de kan rubriceres som uforståelige undtagelser, og der kan næppe anføres argumenter for her at tale om uheraldiske våbener, så meget mere som størsteparten af disse våbener synes at stamme fra heraldikens blomstringstid, den tid da man i egentlig forstand kan tale om en levende *våbenkunst*.

Jeg tror altså ikke man kan oprettholde definitionen, men det får endda være hvad det er, for det er nok ikke ret tit man vil have behov for en sådan definition. Værre er imidlertid, at den efter mine begreber må opfattes som uhistorisk. Den bygger nemlig i meget høj grad på hvad vi ved om heraldik og våbenføring fra renaissance og nyere tid. Ud fra den stiltiende opfattelse, at heraldikkens væsen ikke har undergået ændringer i løbet af de ca. 800 år vi kan følge våbenskjoldene, overføres definitionen så til at gælde for alle våbener. Vort syn på især den middelalderlige heraldik bliver derved bundet af en systematisk, for ikke at sige formalistisk betragtningsmåde, således at vi forlanger, at den middelalderlige heraldik bør opføre sig efter de og de regler som vi har konstrueret ud fra senere tiders praxis. På den måde må man karakterisere mangt og meget som dårlig heraldik eller anomalier, skønt det sikkert i sin tid har været udmærket våbenkunst. Vort kendskab til den middelalderlige heraldik bygger — for eksempel for Danmarks vedkommende — i overvejende grad på de bevarede segl. Spørgsmålet om farvereglernes overholdelse falder derved væk, hvis man da ikke som omtalt direkte kan påvise, at reglerne umuligt kan være overholdt.

Dertil kommer, at antallet af middelalderlige segl ikke er overvældende stort. I Henry Petersens udgave af danske segl fra 1200- og 1300-årene findes ialt 1160 numre, som repræsenterer ca. 1030 personer, og selv om antallet vil kunne forøges på forskellig vis, giver det dog et ganske godt indtryk af størrelsesordenen. Hvor mange adelsmænd der har levet i det samme tidsrum har vi desværre kun meget vage forestillinger om. I sin Danmarkshistorie regner Erik Arup

med, at der henmod år 1400 fandtes ca. 2000 væbnere i Danmark.²³⁾ Flere af disse slægter har sikkert været nye som våbenførende slægter betragtet, mens andre kan have eksisteret i flere generationer, og man ved intet om, hvor mange mandlige medlemmer slægterne har fostret. Dertil kommer den egentlige herremandsstand — man kan kalde den datidens højadel — som i de 5–6 generationer der her er tale om, må have omfattet adskillige hundrede mænd. Sammenligner man disse tal med antallet af bevarede segl, bliver konklusionen, at det bevarede materiale kun er en lille del af det, som engang må have eksisteret. Dette indtryk bekræftes hvis man gennemgår Adelsårbogens stamtavler over middelalderens slægter. Adskillige af de personer der omtales her er ikke repræsenterede blandt de overleverede segl, og blader man i Nyt Dansk Adelslexikon eller læser ejerlisterne i Trap Danmarks herregårdsafsnit, støder man gang på gang på slægter hvis våbener er ukendte.

Forholdet bliver endnu mere grelt hvis vi holder os til, hvad man kan kalde de første tre slægtled af dansk heraldik. Jeg tænker her på perioden fra 1224 — fra hvilket år vi finder de første heraldiske segl her i landet — og ca. 90 år frem. Der er ikke bevaret stort mere end 100 forskellige segl fra denne tid, og langt størsteparten af dem er kun bevaret i ét exemplar. Adskillige af ejerne af disse segl kan ikke knyttes til kendte adesslægter, og en del af seglene viser våbener, der kun forekommer denne ene gang.

På baggrund heraf falder spørgsmålet om våbenets stabilitet eller endog arvelighed bort, og betragtninger over billedidéen kommer til at svæve noget i luften. Vores definition er os ikke til nogen nytte her, tværtimod kan den

hæmme den åbenhed, hvormed man altid bør gå til studiet af et historisk materiale og et historisk problem.

*

Åbenhed er et nødvendigt krav, og al teoretiseringen der ikke er baseret på virkeligheden, d.v.s. kilderne, må afvises. I den henseende synes der undertiden at lure en vis fare på heraldiskerne. Jeg vil gerne understrege, at jeg her *ikke* tænker på Berghman og hans synspunkter, men man kan til tider komme ud for opfattelser, som det kan være nødvendigt at tage afstand fra.

Lad os begynde ret uskyldigt med det såkaldte »dameskjold« — det rudeformede skjold. Fra middelalderen kendes det navnlig i Frankrig og de nedre Rhinegne, hvor det dog oprindeligt også førtes af mænd.²⁴⁾ Senere bliver det almindeligt at man i visse lande udelukkende, eller i hvert fald overvejende, benytter denne skjoldform, ved gengivelser af kvinders våbener. I Danmark kan der vist kun påvises eksempler herpå fra den allernyeste tid, i hvert fald hvad danskfødte kvinder angår. Som baggrund for denne skik kan man høre anført, at kvinder aldrig har deltaget i krig eller turnering og derfor heller ikke kan udstyres med et »virkeligt« skjold. Argumentet er søgt. Dels kan man sige, at hvis kvinder ikke benytter et skjold, hvad skal de så med et skjoldemærke, dels, og navnlig, er det afgørende, at i de sidste mange hundrede år har ingen våbenførende, det være sig mænd eller kvinder, rykket i krig eller turnering med et våbenskjold. Forestiller man sig mon baron Holberg til hest med skjold, hjelm og lanse? Skjoldet er i dag kun en ramme, og der er derfor ingen grund til at forholde kvinderne den samme ramme som mændene. Den ramme som danske kvinder iøvrigt

kan benytte med en ca. 700 år gammel ret, idet Astrad Rykisens enke Edle allerede 1272 benyttede et »normalt« skjold i sit segl.²⁵⁾ Helt parodisk virker det, når man undertiden kan se Jeanne d'Arcs smukke våbenmærke anbragt i et »dameskjold«.²⁶⁾ Hvis nogen sinde en kvinde har ført et våben i kamp, må det dog være hende.

På ganske tilsvarende måde forholder det sig, når man vil benægte at byer, lav, foreninger — og forøvrigt også kvinder — har ret til at føre en hjelm over deres våben. Begrundelsen er for kvindernes vedkommende at de lige så lidt har benyttet hjelm som skjold, og om de øvrige tilfælde hedder det, at der er tale om en »flerhed« af personer, som folgelig ikke kan være i én hjelm! Her må igen anføres, at det er nogle århundreder siden hjelmen gik af brug, og et lavs medlemmer har iøvrigt ikke alle kunnet skjule sig bag det samme skjold — hvad der må blive konsekvensen af ovenstående argument. Synspunktet vil desuden medføre visse vanskeligheder med hensyn til højadelens våbener, der jo ofte er forsynet med flere hjelme. Således må man revidere det tidligere nævnte billede af den beredne og harniskklædte Holberg derhen, at baronen optræder med to hoveder, ét til hver af sine hjelme.

Når synspunkter af denne art overhovedet har været fremført, må det være fordi man opretholder den fiktion, at heraldikken kun er et middelalderfænomen. Dette modsiges imidlertid af alle kendsgerninger, og derfor lader man som om vi stadig lever i middelalderen.

Værre er det imidlertid, når fiktioner og stiv formalisme gør sig gældende i, hvad der burde være videnskabelige undersøgelser og fremstillinger. Særlig udtalte eksempler herpå kan

findes i flere af skotten Robert Gayres værker. I »Heraldic Cadency« behandler han brisering af våbener, d.v.s. den skik at et våben ændres, således at for eksempel forskellige linjer af samme slægt fører variationer af det oprindelige våben, for at man kan skelne linjerne fra hinanden. I sin anmeldelse af bogen i dette tidsskrift²⁷⁾ skriver Sven Tito Achen: »Gayres grundliggende synspunkt er, at intet våben kan føres ubriseret af mere end én person ad gangen. Hvis andre end en slægts hovedmand fører slægtsvåbenet ubriseret, er dette ifølge Gayre et falsk våben, et fidusvåben, ja det er overhovedet ikke noget våben! At dette synspunkt slår en streg over 99,99 pct. af den kontinentale og 95 pct. af den britiske heraldik, afficerer ham på ingen måde.«

Noget lignende gælder samme forfatters bog »The Nature of Arms« hvor han prøver at hævde, at kun adelige har ret til at føre våben. Synspunktet, der muligvis — jeg ved det ikke — kan have nogen rimelighed hvad skotske forhold angår, overføres på hele Europa, og da det her modsiges klart af kendsgerningerne, bliver disse bortforklaret. For Danmarks vedkommende siges det således uden begrundelse, at adelige våbener klart adskiller sig fra borgerlige. Hertil bemærker Ernst Verwohlt i sin anmeldelse: »Man havde gerne set påvist hvorledes!«²⁸ Den sidste bog er dediceret til *His Imperial Majesty Otto of Austria-Hungary*, så allerede på værkets første side viser den stive formalisme sig; forfatteren synes at leve i en fiktiv fortidsverden.

Alle disse sidespor er dog heldigvis undtagelser, men for at undgå at komme ind på en forkert linje, er det meget vigtigt, at man gør sig sit forhold til heraldikken klart, og hertil kan en

gennemgang af Berghmans definition tjene. Spørger man nu, men hvad er da et våben? så må jeg nok blive svar skyldig. Jeg tvivler egentlig på at der kan opstilles en definition, der er bedre end Berghmans, og jeg tvivler navnlig på, at der kan laves en der er helt god og fuldstændig dækkende. Jeg vil i stedet langt hellere citere, hvad Hans Krag skrev for snart mange år siden på et så beskedent sted som bagomslaget på et hefte han udgav med tegninger af norske segl: »Istedenfor å samle alt som i løpet av 800 år er iklædd heraldisk form og forsøke å utdra heraldiske regler og en heraldisk lære av det, må heraldikeren i høiere grad enn tilfellet hittil har vært, underkaste sitt materiale historisk kritikk. En innledning gjør man ved å slå en krets om de merker, som har vært virkelige våpenmerker, som har vært ført i skjold og på hjelm i kamp, og undersøke deres historie for sig. En annen historie har de merker, som i en senere tid ut fra nye behov og hensyn har holdt sitt inntog i heraldikken. Dermed skal det ikke være tillagt den ene art merker en større betydning enn den annen, men bare være pekt på at ethvert merke må sees i dets historiske sammenheng.«²⁹⁾

Jeg må tage reservation hvad udtrykket »virkelige våpenmerker« angår, for som jeg har anført i det foregående, er det noget vi ved meget lidt om. Men bortset herfra, kan jeg aldeles tilslutte mig tankegangen. Den er udtryk for en historisk betragtningsmåde, og andet kan man ikke med rette anlægge på et historisk emne. Jeg kan også helt tilslutte mig opfordringen til at undersøge de enkelte mærkers historie. Vi har systematiske og teoretiske fremstillinger og håndbøger — og det er udmærket — vi har

udgaver af mange af vore heraldiske kilder (omend visse af dem kunne trænge til afløser), men vi mangler i meget høj grad undersøgelser af hvad man kan kalde heraldisk skik og brug. En begyndelse er gjort med mange fortrinlige afhandlinger i Heraldisk Tidsskrift, men der er behov for meget mere. Jeg tror en stor og frugtbar arbejdsmark ligger parat, og jeg tror der venter et rigt udbytte på de heraldikere, der er villige til at udføre arbejdet på den rette måde.

Noter

- 1) Heraldisk Tidsskrift bind 1 nr. 1, 1960, s. 7–9. I det følgende citeret som: Berghman.
- 2) Heraldisk Tidsskrift bind 1 nr. 3, 1961, s. 123–26. I det følgende citeret som: Krag.
- 3) Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie II rk. b. 17, 1902, s. 11. Se yderligere sst. Thisets fornøjelige bemærkning om de danske løver.
- 4) Danmarks Adels Aarbog 1888, s. 58. Se iøvrigt Troels Dahlerups afhandling i Heraldisk Tidsskrift bind 2 nr. 12, s. 65 ff, hvor det samme problem er behandlet på en anden måde.
- 5) Henry Petersen: Danske kongelige Sigiller, 1917, nr. 130 og 132.
- 6) Om våbenkombinationer se iøvrigt Knud Prange: Heraldik og Historie, 1962, s. 47 ff.
- 7) Henry Petersen: Danske adelige Sigiller, 1897, nr. 99, 7 og 3.
- 8) Sst. nr. 398, 477, 701 og 114. I beskrivelsen af det sidste våben står der: 6 gange tværdelt. Adelsårbogen mener i indledningen til Billernes stamtavle, at det er 4 gange tværdelt, mens afbildningen i seglværket tydeligt har 5 tværdelinger.
- 9) Danmarks Adels Aarbog 1955, s. 101–112. Jævnfør den i note 4 nævnte afhandling i Heraldisk Tidsskrift.
- 10) Henry Petersen: Danske adelige Sigiller, nr. 340.
- 11) Sst. nr. 498.
- 12) Sst. nr. 133.
- 13) Sst. nr. 55, 59 og 489.
- 14) Sst. nr. 54.
- 15) Sst. nr. 23.
- 16) Sst. nr. 322.
- 17) Heraldisk Tidsskrift bind 1 nr. 5, 1962, s. 229. I svenske »sköldebrev« fra 1400-tallets slutning har man også gladelig placeret farve på farve — jvfr. Bengt Hildebrand: Handbok i Släkt- och Personforskning I, 1961, s. 226 f.
- 18) Heraldisk Tidsskrift bind 2 nr. 11, 1965, s. 11.
- 19) Danmarks Adels Aarbog 1901, s. 238.
- 20) P. B. Grandjean: Dansk Sigillografi, 1944, s. 104. Her henvises til Sv. Sigil fr. Medelt. III, nr. 83 og 184, nr. 178 og 250 og nr. 239 og 297.
- 21) Om de ni helte, se for eksempel Heribert Seitz: De tre kronorna, 1961, s. 59–68.
- 22) Dette problem har jeg i lidt anden sammenhæng behandlet i »Heraldik og Historie«, 1962, s. 38–40.
- 23) Erik Arup: Danmarkshistorie bd. 2, 1932, s. 117 ff. og 122.
- 24) P. B. Grandjean: Dansk Heraldik, 1919, s. 53.
- 25) Henry Petersen: Danske adelige Sigiller, nr. 41.
- 26) Se for eksempel Salmonsens Konversationsleksikon bd. 11, 1921, s. 290.
- 27) Heraldisk Tidsskrift bind 1 nr. 5, 1962, s. 226 ff.
- 28) Sst. bind 1 nr. 4, 1961, s. 176.
- 29) Hans Krag: Norsk heraldisk Mønstring fra Frederik IV's Regjeringstid 1699–1730, bagomslag på bd. 2, h. 3. 1949.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.